

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 14, Sayı: 2, Sayfa: 331-359, ELAZIĞ-2004

TOKAT SANCAĞININ İDARİ DURUMU VE NÜFUS YAPISI (1880-1907)

The Administrative Situation and Population Structure of the Sub-Province of Tokat (1880-1907)

Ali AÇIKEL

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat.

acikel@gop.edu.tr

Özet

Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nin taşra birimlerinin idarî durumu ve nüfus yapıları hakkındaki çalışmalara katkı yapmak amacıyla hazırlanan bu makalede, 1880-1907 yılları arasında Tokat sancağının idarî durumu ve nüfus yapısı mukayeseye dayalı analitik metotla incelenmiştir. İncelemenin temel kaynakları salname verileri ve nüfus istatistikleridir. İdarî yapı bakımından, Tokat sancağının dahili taksimatı, idari daireler ve buralarda istihdam olunan personel sayısı gibi konular ele alınmıştır. Nüfus yapısı bakımından, Tokat sancağı nüfusu kazalara göre dinî ve etnik gruplar açısından analiz edilmiştir. Bu grupların nüfuslarında zamanla görülen değişimlerin sebepleri devrin savaş, göç gibi sosyal gelişmeleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Tokat sancağı, Erbaa kazası, Niksar kazası, Zile kazası, dinî gruplar, etnik gruplar, müslim, gayrimüslim, Türk nüfusu, Ermeni nüfusu, Rum nüfusu, Kıpti nüfusu.

Abstract

In this article prepared to contribute to the studies on the administrative situation and population structure of provincial units of the Ottoman Empire, the administrative state and population structure of the sub-province of Tokat has been examined with the method of analytic based on comparison. The main sources of the article are Year-book data and population statistics. In terms of administrative structure, it has been dealt with the internal division of the sub-province of Tokat, administrative bureaus and the number of personnel working in these bureaus and other matters. In terms of population structure, the population of the sub-province of Tokat has been analysed in point of view of religious and ethnic groups according to the districts. The reasons of the changes seen in time in the populations of these groups have been evaluated being taken into consideration such social events as war and emigration of the period.

Key words: the sub-province of Tokat, the district of Erbaa, the district of Niksar, the district of Zile, religious groups, ethnic groups, muslim, non-muslim, Turkish population, Armenian population, Greek population, Gypsy population.

1. GİRİŞ

1839'da Tanzimat ve 1856'da Islahat fermanlarının ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik yapısında, gelişen dahilî ve haricî siyasî olaylar¹ sebebiyle pek çok değişiklikler meydana geldi. Bu değişiklikler, bilhassa devletin merkez organlarının ve taşra birimlerinin yeniden yapılandırılmasına ve nüfus yapısının değişmesine neden oldu. 1853-1856 Kırım harbi ile 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Anadolu'ya akan göçler ise genelde Osmanlı Devleti'nin dar kapsamda vilayetlerin nüfusunun etnik ve dinî yapısını altüst etti. Bu son gelişme taşra mülkî taksimatını etkilediği gibi, idarî ve beledî örgütlenmede yeni kurum ve birimlerin ortaya çıkmasına da neden oldu.

Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nin genel idarî durumu ve nüfus yapısı üzerine pek çok bilimsel çalışma² yapıldığı halde, aynı dönemde taşradaki vilayetlerin idarî ve nüfus yapıları hakkında az sayıda inceleme kaleme alınmıştır³. Genel çalışmalar

¹ Lübnan isyanları (1844), Kırım savaşı (1853-1856), Eflak ve Boğdan olayları (1856-1866), Karadağ isyanı (1861-1864), Bulgar isyanları (1848-1876), Sırbistan olayları (1862-1867), Girit isyanı (1866-1868), Hersek isyanı (1875-1876), 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı dönemin en önemli hadiseleri arasında yer almaktadır. Genel olarak bu olaylar hakkında bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V., Ankara 1983, s. 210-210, 218-247; VI., s. 29-74; VII., s. 3-39, 72-101; VIII., s. 14-25, 40-57; Turgut Subaşı, "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", *Türkler* (Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), 12, Ankara 2002, s. 753-781.

² Bu çalışmalar hakkında kısa bir liste için bkz., Engin Deniz Akarlı, *Ottoman Population in Europe in the 19th Century-Its Territorial, Racial and Religious Composition*, MA Thesis, University of Wisconsin, U.S.A 1972; Cem Behar, "The 1300 (1885) and 1322 (1907) Tahrirs as Sources for Ottoman Historical Demography", *Boğaziçi University Research Papers*, İstanbul 1985; Aynı yazar (haz.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara 1996; Kemal Karpat, "The Ottoman Demography in the Nineteenth Century: Sources, Concepts, Methods", *Economie et Sociétés dans l'Empire Ottoman* (Yay. J. L. Baqué-Grammont ve Paul Dumont), Paris 1983, s. 207-217; Aynı yazar, "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 9 (1978), s. 237-274; Aynı yazar, *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, Madison, The University of Wisconsin Press, 1985; Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *TTK. Belleten*, XV/60 (Ankara 1961), s. 617-628; Mahir Aydın, "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri*, İstanbul 1990, s. 81-107; Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie-Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de l'Asie Mineur*, I-IV, Paris 1892-94; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı-1831*, Ankara 1943; Justin McCarthy, *Muslims and Minorities-The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York 1983; Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 9 (1978), s. 323-338; Aynı yazar, "Ottoman Population Movements during the Last Years of the Empire, 1885-1914: Some Preliminary Remarks", *Osmanlı Araştırmaları I*, (İstanbul 1980), s. 191-205.

³ Önemli birkaç çalışma için bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara 1974; Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 4. Kısım, Tokat 1973; Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991; Aynı yazar, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, (İstanbul

umumî bilgilere ve genellemelere dayanmaktadır. Genellemeler yerine daha gerçekçi sonuçlara ulaşmak için vilayet, sancak ve kaza incelemelerine ağırlık verilmelidir. Zira bölgesel çalışmalar her bakımdan güvenilir ve kapsamlı bilgi analizleri içermektedirler. Bu nitelikteki incelemelerin artması, Osmanlı Devleti'nin genel idarî durumu ve nüfus yapısı hakkında daha sağlıklı değerlendirmeler yapma imkanı sağlayacaktır.

Bölgesel bir çalışma olan bu makalede, 15. asırdan 1864 yılına kadar Sivas eyaletinin, 1864'ten 1880 yılına kadar Sivas vilayetinin önemli bir kazası, 1881'den itibaren de yine bu vilayete bağlı bir sancak olan Tokat'ı ele alacağız. Tokat bölgesi Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nin genelinde yaşanan siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik gelişmeleri yerel düzeyde en iyi yansıtan bölgelerden biri olmuştur. Bu husus, Tokat'ın idarî durumu ve nüfus yapısı üzerine yapacağımız analizle daha iyi anlaşılacaktır.

Çalışmamızda, umumî devlet salnâmeleri, Sivas vilayet salnâmeleri, arşiv malzemesi ile konumuzla ilgili araştırma eserlerden istifade edilecektir. Kullanılan kaynakların kapsamı ve incelememiz açısından niteliği yeri geldikçe ele alınacaktır.

2. TOKAT SANCAĞININ İDARİ DURUMU (1880-1908)

Tokat bölgesi, 1864'ten 1880 yılına kadar Sivas vilayetinin önemli bir kazası olup bir kaymakam tarafından idare edilmekteydi. 29 Zilhicce 1296 / 13 Aralık 1879 tarihli padişah iradesiyle Tokat kazasına, Sivas Vilayeti dahilinde sancak (liva) statüsü verildi⁴. İradede, Tokat'ın sancak olma nedeni nüfus ve gelirlerinin fazlalığı ile ehemmiyetli mevkisinin kaza statüsü ile uygun olmaması olarak ifade edilmektedir⁵. Tokat sancağına, Canik sancağına bağlı Niksar ve Amasya sancağına tâbi Erbaa ve Zile kazaları yakınlıkları ve sıkı münasebetleri nedeniyle bağlandı⁶. Böylece Sivas vilayetini oluşturan

---

1980), s. 109-132; Cevdet Küçük, "Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8 (İstanbul 1976-77), s. 185-223; Rifat Özdemir, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986; Galip Eken, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Meslekî Yapılanması: Tokat Örneği", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, (İzmir 2000), s. 155-169; Ali Açık ve Mehmet Mercan, "Niksar Kazasının İdari Durumu ve Nüfus Yapısının Dini ve Etnik Açısından Analizi (1880-1916)", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2 (Ankara 2002), s. 235-257.

⁴ Mehmet Mercan, "Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 17 (Tokat 2002), s. 5-13; Tayyib Gökbilgin, "Tokat", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. 12/1 (İstanbul 1979), s. 410.; Şemseddin Sami, *Kâmusü'l-Âlâm*, İstanbul 1308, III, s. 1692.

⁵ "Sivas vilayetine mülhak Tokad kazasının on beş bin hâne ve yetmiş beş bin nüfusu hâvî ve vâridât-ı seneviyesi dahi altı milyona karîb bulunmasıyla kaymakamlık suretiyle idâresi cesâmet ve ehemmiyet-i mevki'iyyesi ile mütenâsib olmadığından ...." (Mercan, *a.g.m.*, 2002, s. 7).

⁶ "...Canik sancağına merbut Niksar ve Amasya'ya tâbi' Erba'a ve Zile kazalarının kurbiyet ve münâsenetleri hâsebiyle bunların dahi ilhakıyla Tokad'ın bir mutasarrıflık ittihâzı idârece mazbutiyet ve sâ'ir suretle

Sivas, Amasya, Karahisar-ı Şarki sancaklarına Tokat'ın da eklenmesiyle vilayetin sancak sayısı dörde yükseldi. Tokat'ın sancaklık statüsü, 1920 yılına kadar devam etti. 31 Mayıs 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin aldığı bir kararla bağlı bulunduğu Sivas vilayetinden ayrılarak müstakil vilayet haline getirildi⁷. Başlangıçta bu yeni sancağın kazaları Zile, Erbaa ve Niksar'dan ibaret iken 1326/1908'de Karahisar-ı Şarkî sancağına tabi İskefsir (Reşadiye)'in de ilavesiyle dört kazalı bir sancak haline geldi⁸.

2.1. Sancağın İdarî Birimleri ve Personeli

Sancak statüsünün elde edilmesiyle birlikte, Tokat'ta hükümet konağı olarak hizmet verecek bir bina kiralanmış ve kiralama işi 1302/1886'da yeni hükümet konağının yapımına kadar devam etmiştir⁹. Kiralanan konaktan Tokat sancağı bir mutasarrıfın başkanlığı altında toplanan "Sancak İdare Meclisi" tarafından idare edilmeye başlandı. Tokat Sancağı İdare Meclisinde, hakim (naib), müftü, muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, evkaf müdürü tabii üye olarak halkın ileri gelenleri arasından seçilen iki müslim ve iki de gayrimüslim üye yer almaktaydı¹⁰. Sancak İdare Meclisi'nin görevleri, liva merkez kazasındaki devlet binalarının yapım ve onarımı, livadaki kazaları birbirine bağlayan yolların yapım ve onarımı, vergi tevzii ve tahsilinden doğan davalar, nahiye meclislerinin karar ve icraatlarını kontrol etme gibi işlem ve müzakerelerden ibaretti¹¹.

Sancağın 1881-1907 yılları arasındaki dönemde diğer idarî daireleri ise şunlardı: tahrirat kalemi, muhasebe kalemi, meclis-i idare kalemi, defter-i hakanî dairesi, merkez

---

fevâid ve muhassenâtı mûcib olacağından.." (Mercan, *a.g.m.*, s. 7).

⁷ Abdullah İlğazi, "Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 15 (Tokat 2000), s. 16-17.

⁸ İskefsir, Karahisar-ı Şarki sancağının Hamidiye kazasına tâbi bir nahiye iken coğrafi genişliği ve nüfus büyüklüğü nedeniyle 29 Nisan 1323/6 Mayıs 1907 tarihli Dahiliye Nezareti tezkiresi ile üçüncü derece bir kaza olmuştur (bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi (DH. SN. M.), 9/94). 6 Rebiülahir 1326 / 7 Mayıs 1908 tarihli padişah iradesiyle de yakınlığı ve sıkı münasebeti nedeniyle Tokat sancağına bağlanmıştır (Dünden Bugüne Reşadiye, 1998, s. 52). İskefsir adının Reşadiye olarak değiştirilmesi ise Tokat sancağı idare meclisinin müracaatı üzerine 1 Cemaziyelahir 1328 / 9 Haziran 1910 tarihli irâde-i seniyye ile gerçekleşmiştir (Dünden Bugüne Reşadiye, 1998: 53-57).

⁹ Bu konuda 26 Kanun-ı sâni 1317/30.01.1902 tarihli bir derkenâr özetinde Evkaf Vekâleti ile hükümetin Morise Hanım'ın konağında kira ödeyerek 1302/1886 yılına kadar ikâmet ettiği belirtilmektedir (bkz. Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi Derkenâr Defteri 7, s. 130/174). Müstakil bir hükümet konağı inşası için derhal harekete geçildiği ve halktan yardım olarak 4200 kuruş tutarında buğday toplanıp satıldığı, Tokat Müzesi'nde perakende dokümanlar içinde bulunan 23 Teşrin-i Evvel 1298 / 4 Kasım 1882 tarihli belgede açıkça ifade edilmektedir.

¹⁰ Bkz., Sivas vilayet yıllıkları: 1300/1883, s. 116; 1302/1884-5, s. 407; 1304/1886-87, s. 114; 1308/1890, s. 136; 1321/1903, s. 134.

¹¹ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 65-66.

kaza aşar ve ağnam dairesi, belediye dairesi, tahrirat ve vergi kalemi, tahrir komisyonu, muhacirin komisyonu, adliye dairesi, bidayet mahkemesi, ticaret mahkemesi, şer'î mahkeme kalemi, evkaf dairesi, cemaat meclisi, maarif ve menafi komisyonu, telgraf ve posta idaresi, nüfus dairesi, duyun-ı umumiye idaresi, reji idaresi, asakir-i zaptiye idaresi (daha sonra polis idaresi), kalhane-i amire idaresi, ziraat bank şube idaresi, turuk ve me'abir idaresi, maarif komisyonu, ziraat ve sanayii odası, ticaret odası. Bu dairelerin bir kısmı dönemin son yıllarında kurulmuştur¹².

Zile, Erbaa ve Niksar kazaları 1864'den beri kaza statüsüne sahip olup sancağın merkez kazası Tokat'a benzer şekilde fakat daha küçük çapta örgütlenmişlerdi. Her birinin kaza idare meclisi, aşar (daha sonra mal ve vergi) dairesi, tahrir komisyonu, bidayet mahkemesi, menafi komisyonu, cemaat meclisi, muhacirin komisyonu, zaptiye (sonra polis) dairesi, maarif idaresi, ziraat komisyonu, ziraat bank şubesi, nüfus dairesi ve belediye teşkilatı mevcuttu¹³.

Tokat sancak merkezi ve kaza merkezlerindeki idarî birimlerde birçok personel istihdam edildi. Bunların kazalara göre dağılımı aşağıda Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablodaki rakamlar Sivas vilayet salnamelerindeki verilerden derlenmiştir. Salname verileri resmî bilgiler olsa bile tam ve kusursuz olduğunu söylemek zordur. Çünkü bazen bazı birimlerin personel bilgileri ya hiç verilmemiş ya da eksik girilmiştir. Bir iki örnek vermek gerekirse, 1308/1890 yılı salname kayıtlarında Sancak merkezinde Kalhâne-i Amire İdaresi'nde teknik ve yardımcı personel bilgileri verilmemiştir¹⁴. Yine aynı yılın salnamesinde Sancak Zaptiye İdaresi personeline ait hiç kayıt bulunmamaktadır¹⁵. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte Sivas vilayet salnamelerinde bulunan veriler kazalara göre personel dağılımında en azından genel gidişatı gösterdikleri için oldukça önemlidirler. Zira bu türden bilgileri topluca bir arada bulabileceğimiz başka bir kaynağa sahip değiliz.

¹² Bkz., Sivas vilayet yıllıkları: 1300/1883, s. 116-122; 1302/1884-5, s. 406-414; 1304/1886-87, s. 114-119; 1308/1890, s. 136-141; 1321/1903, s. 134-140; 1325/1907, s. 142-158.

¹³ Bkz., Sivas vilayet yıllıkları: 1300/1883, s. 123-129; 1302/1884-5, s. 415-423; 1304/1886-87, s. 119-125; 1308/1890, s. 142-148; 1321/1903, s. 140-146; 1325/1907, s. 142-158.

¹⁴ 1308/1890 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 140.

¹⁵ 1308/1890 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 136-141.

Tablo 1. Tokat sancağında kazalara göre personel dağılımı (1880-1907)

Yıllar	1883 (1)		1885 (2)		1887 (3)		1890 (4)		1903 (5)		1907 (6)	
	p.s	%	p.s	%	p.s	%	p.s	%	p.s	%	p.s	%
Kazalar	296	62.3	377	66.3	326	66.9	140	55	218	55.2	220	40.4
Merkez	72	15.8	67	11.7	45	9.24	35	13.7	42	10.6	100	18.3
Niksar	45	9.5	61	10.8	57	12.2	31	12.2	53	13.4	101	18.5
Zile	62	13	64	11.2	59	12.1	49	19.2	82	20.6	124	22.8
Toplam	475	100	569	100	487	100	255	100	395	100	545	100

Kısaltma: p.s. (personel sayısı).

(1)1300/1883 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 116-129., (2) 1302/1885 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 407-422., (3) 1304/1887 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 114-125., (4) 1308/1890 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 136-148., (5) 1321/1903 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 134-146., (6) 1325/1907 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 142-158.

Tablo 1'deki personel sayılarına ait rakamlardan bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. İlk olarak, Tokat sancağı merkez kazası için verilen personel rakamları kazaların her biri için hesaplanan rakamlardan oldukça yüksektir. Sancaktaki toplam personelin yarısından fazlası (yaklaşık % 57.5'i) merkez kazada istihdam edilmiş görünmektedir. Bu durum, sancak merkezinde daha fazla idarî birim olduğundan normal karşılanmalıdır. İkinci olarak, kazalar arasında Zile'ye ait personel rakamları diğer kazalarınkinden biraz fazladır. Bu husus, kazaların ortalama yüzdelerinden açıkça görülmektedir. Toplam personel sayısı içinde Erbaa % 13.25, Niksar % 12.8, Zile % 16.5'lik orana sahiptir.

1880-1907 arasındaki dönemde, Tokat sancağı kazalarında istihdam edilen kamu personelinin bir kısmı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Bu bakımından 1883'te 40, 1885'te 45, 1887'de 48, 1890'da 37, 1903'de 44, 1907'de 63 gayrimüslim personel görev yapmaktaydı. Bunların yıllara göre, toplam personel içindeki oranları ise şu şekildeydi: 1883'te % 8.4, 1885'te % 7.9, 1887'de % 9.8, 1890'da % 14.5, 1903'de % 11.13, 1907'de % 11.5. Bu durumda incelenen dönemde ortalama gayrimüslim personel oranı yaklaşık % 10.5 olmaktadır. Sancağın toplam nüfusu içinde gayrimüslim nüfus oranlarına (% 13.76 ile % 15.86 arasında değişmekte) bakıldığında gayrimüslim personel oranının hiç de düşük olmadığı görülmektedir.

2.2. Tokat Sancağı Kazalarının Nahiye ve Köyleri

Tokat sancağına bağlı dört kazanın nahiye ve köy dağılımı, Tablo 2'de üç ayrı dönem için derlenen toplam rakamlarla gösterilmiştir. Sancaktaki kazaların nahiye ve köy dağılımlarında yaşanan değişiklikleri yansıtan detaylı tablo makalenin sonuna ilave edilmiştir. Bu her iki tabloya bakıldığında, incelenen dönem boyunca nahiye isimleri ve sayıları ile köy adetlerinin zamanla değiştiği görülmektedir. Değişikliklerin gerisinde büyük ihtimalle göç, nüfus artışı ve benzeri nedenlerle yapılan idarî düzenlemeler bulunmaktadır.

Nahiye ve köy taksimatı ile ilgili değişiklikleri kısaca özetlemek gerekirse, 1883

yılında Tokat sancağında, merkez kazası 16, Erbaa kazası 7, Zile kazası 9, Niksar kazası 9 nahiye olmak üzere toplam 41 nahiye bulunmaktaydı. 1890-1900 arasındaki dönemde, kazaların nahiye ve köy dağılımı şu şekildeydi: Merkez kaza: 16 nahiye, 236 köy; Erbaa: 7 nahiye, 155 köy; Zile: 13 nahiye, 182 köy; Niksar: 9 nahiye, 83 köy olmak üzere toplam 45 nahiye, 656 köy. Vital Cuinet, 1892'de yayımladığı "La Turquie d'Asie" adlı eserinde verdiği nahiye isimleri ve sayısı salnamelerdekilerle aynı iken köy sayısını 1155 olarak vererek oldukça yüksek göstermiştir¹⁶. Salmelerde verilen toplam köy sayısının 656 olduğuna bakılırsa, Cuinet'in köy sayısı ile ilgili rakamı kesinlikle yanlıştır.

Tablo 2. Tokat sancağı kazalarının nahiye ve köy dağılımı (1880-1908)

Yıllar	1883 (1)		1890-1899 (2)		1908 (3)	
	Nahiye sayısı	Köy sayısı	Nahiye sayısı	Köy sayısı	Nahiye sayısı	Köy sayısı
Merkez	16	220	16	236	8	261
Erbaa	7	?	7	155	6	137
Niksar	9	?	9	83	4	95
Zile	9	?	13	182	4	195
Toplam	41	?	45	656	22	688

(1) Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 4. Kısım, Tokat 1973, s. 41-42; Mehmet Ülkü, *Millî Mücadele Döneminde Tokat*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniv., Tokat 2001, s. 21-22.

(2) Şemseddin Sami, *Kâmusü'l-Âlâm*, İstanbul 1308, C. 3, s. 1693; 1312/1894 yılı devlet sâlnâmesi, s. 702-704; 1317/1899 yılı devlet sâlnâmesi, s. 524-527.

(3) 1326/1908 yılı devlet sâlnâmesi, s. 671-674.

1900'lü yılların başında Tokat sancağı kazalarının nahiye ve köy taksimatı yeniden düzenlendi. 1321/1903 ve 1325/1907 yılları Sivas vilayet salnamelerinde Tokat sancağının toplam köy sayısı 697 olarak verilmektedir¹⁷. 1908'de Sancakta, Tokat merkez kazası 8 nahiye, 261 köy; Zile kazası 4 nahiye, 195 köy; Erbaa kazası 6 nahiye, 137 köy; Niksar kazası 4 nahiye, 95 köy olmak üzere toplam 22 nahiye 688 köy bulunmaktaydı¹⁸. İncelenen dönem boyunca Tokat sancağında toplam köy sayısının 656'dan önce 697'ye çıkması daha sonra 688'e gerilemesi göç, nüfus artışı ve benzeri nedenlerle sancak içi idarî taksimat değişikliklerinin bir sonucu olsa gerektir. Bu konu, aşağıda nüfus bahsinde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

İdarî birim olarak nahiye, birkaç köyün bağlı olduğu yerleşim merkezi idi. 1871 Vilayet Nizâmnâmesi'ne göre, nahiye, vali tarafından tayin edilen bir müdürün başkanlığında "Nahiye Meclisi" tarafından yönetilecekti. Nahiye Meclisi, nahiyenin idarî müzakere ve karar organı niteliğinde idi. Her nahiyenin dairesi dahilindeki köy ihtiyar meclislerinden gönderilen, en çok dörder kişinin toplanması ile oluşturulmuştu. Nahiye

¹⁶ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 703

¹⁷ 1321/1903 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 244; 1325/1907 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 259.

¹⁸ 1326/1908 yılı devlet salnamesi, s. 671-674.

meclisinin görevleri, halk tarafından yapılan nakdî ve bedenî yardım ile yapılacak tesisler, köyler arası yollar, otlak ve orman gibi mirî malların bakım ve ıslahı ile tarım ve ticaretin geliştirilmesine ait köy ihtiyar meclisleri tarafından sunulacak önerilerin gözden geçirilip müzakere edilmesi ve karara bağlanması idi¹⁹.

Nahiye'nin alt birimi olan köylerde, 1833-1836 yılları arasında muhtarlık örgütü kuruldu. 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ile muhtarlık sistemi yeniden gözden geçirilerek daha fonksiyonel hale getirilmeye çalışıldı. Bunlara göre, her köyde her dinî cemaat için seçimle gelen ve kaymakam tarafından tayin edilen iki muhtar bulunacaktı. Köy İhtiyar Meclisi, Muhtarlar ve 3 ile 12 kişi arasında değişen üyelerden teşkil edilecekti. Muhtarlar ve İhtiyar Meclisi, köyün bekçi, korucu gibi zabıta memurlarının idaresi, vergi tahsili ile köyün beledî işlerini (temizlik, su yolu, çeşme, mektep ve cami gibi binaların onarımı ve bakımı) yürüteceklerdi²⁰.

3- TOKAT SANCAĞININ NÜFUS YAPISI

1880'den itibaren Tokat sancağının nüfusu hakkındaki istatistiklerin kesin olarak doğru olmadığını fakat gerçeğe en yakın rakamları yansıttığını söylemek gerekir. Nüfusla ilgili olarak elimizdeki bilgiler, Vital Cuinet'in "La Turquie d'Asie" adlı eserinde verdiği rakamlar, Prof. Dr. Bayram Kodaman'ın "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti" isimli makalesindeki istatistikler²¹ ile 1299/1881, 1321/1903 ve 1325/1907 yılları Sivas vilayet salnamelerindeki nüfus tablolarına dayanmaktadır. Aşağıdaki paragraflarda, önce Tokat sancağını oluşturan her bir kazanın merkez ve genelinin nüfus yapısını, ardından sancağın genel demografik durumunu ele alacağız.

3.1. Merkez Kaza Nüfusu

a- Merkez kaza merkezi nüfusu

Burada Merkez kaza merkezi nüfusu derken, Tokat sancağının ve merkez kazanın merkezi olan Tokat kasabasının nüfusu kastedilmektedir. Tokat, dört farklı milletin (Türk, Ermeni, Rum ve Yahudi) asırlardır yan yana yaşadığı zengin tarih ve kültür dokusuna sahip büyük bir kasabadır. Yerleşim sahası Tozanlı Çayı'nın sol kıyısında kuzey-güney ve batı ekseninde uzanan 640 metre rakımlı geniş vadilerdir. Tablo 3, kasabanın 1892 ve 1901 yıllarına ait dinî ve etnik açıdan nüfus toplamalarını

¹⁹ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 88-89.

²⁰ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 99 vd.

²¹ Bayram Kodaman, adı geçen makalesinde Fransa'nın Sivas konsolosu tarafından 1901'de derlenen nüfus istatistiklerini kullanmıştır.

yansıtmaktadır. Vital Cuinet'e göre, 1892'de kasabanın toplam nüfusu 29890 olup bunun büyük çoğunluğunu % 61'lik oranla Müslüman Türkler teşkil etmektedir. Ermeniler % 34.95'lik oranla ikinci, Rumlar % 2.50'lik oranla üçüncü, Yahudiler % 1.33'lük oranla dördüncü sırada yer almaktadır. Ayrıca 40 kadar da Cizvit ve Protestan misyoner olup "yabancı" başlığı altında gruplandırılmıştır.

Tablo 3. Tokat kasabası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1892 (1)		1901 (2)	
	Nüfus	%	Nüfus	%
Dini ve Etnik Gruplar				
Sünni Müslüman Türkler	17500	58.54	18000	62.06
Göçmen Müslüman Türkler (Kafkasya ve Gürcistan)	750	2.50		
Gregoryen Ermeniler	9000	30.11		
Protestan Ermeniler	150	0.50	8800	30.34
Katolik Ermeniler	1300	4.34		
Ortodoks Rumlar	750	2.50	1300	4.48
Yahudiler	400	1.33		
Yabancılar (Cizvit ve Protestan misyoner)	40	0.13	[900]	3.10
Toplam	29890	100	29000	100

1- Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 705-706.

2- Bayram Kodaman, "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 179.

Sivas'taki Fransız konsolosu, 1901'de Tokat merkezi için toplam 29000 nüfus kaydetmektedir. Bu toplam nüfusun % 62.06'sı Müslüman Türk (Türk+Çerkez+Kızılbaş), % 30.34'ü Ermeni, % 4.48'i Rum olarak kategorize edilmiştir²². Toplam 29000 nüfus içinde belirtilmeyen 900 (% 3.10) kişi, muhtemelen Yahudi ve yabancıları ifade etmektedir. Bu oranlardan, 1892'de olduğu gibi Müslüman Türkler'in birinci, Ermeniler'in ikinci, Rumların da üçüncü sırada oldukları görülmektedir. Tokat'ın 1892 ve 1901'deki nüfusları kıyaslandığında, dinî ve etnik grupların nüfus dağılımlarında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu durum büyük ölçüde, nüfus toplamlarındaki farktan kaynaklanmaktadır. 1901'deki toplam nüfus, 1892'dekinden % 2.97 oranında daha az görünmektedir. 9 yıllık süreçte hariçten yapılan göçler ve normal nüfus artışı dikkate alındığında, bu gelişmeyi normal karşılamak mümkün değildir. Bu durum, Cuinet ve Fransız konsolosunun derlediği nüfus rakamları üzerinde şüphe uyandırmaktadır.

b-Merkez kaza nüfusu

Merkez kaza nüfusu, Tokat kasabası ve köyleri ile bağlı nahiye merkezleri ve köyleri nüfuslarının toplamıdır. 1881'de 1 merkez, 16 nahiye ve 220 köyden oluşan kazanın toplam nüfusu, Tablo 4'te gösterildiği üzere, tahmini olarak 62854'dür²³. Bu

²² Bayram Kodaman, "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 179.

²³ Bu nüfus toplamı, 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesindeki erkek nüfus rakamlarının 2 ile çarpılması ile

toplamin % 76.66'sını Türkler, % 15.22'sini Ermeniler, % 4.78'ini Rumlar, % 2.87'sini ise Yahudiler oluşturmaktadır. Ayrıca kazada 272 kadar da gayrimüslim Kıpti (Çingene) bulunmaktadır. Bu oranlardan, Merkez kaza nüfusunun büyük çoğunluğunun Türk olduğu açıkça görülmektedir. Azınlıklar içinde en fazla nüfus, Ermeniler'e aittir. Toplam nüfus içinde, müslimlerin gayrimüslimlere oranı ise % 76.66'ya % 23.34 olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4. Tokat merkez kazası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1881 (1)		1892 (2)		1903 (3)		1907 (4)	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Etnik ve Dinî gruplar								
Sünnî Müslim	48186	76.66	41250	49.73	75056	84.15	90255	84.43
Şii Müslim			20625	24.86				
Gregoryen Ermeni	8776	13.96	13266	15.99	10338	11.59	12530	11.72
Protestan Ermeni	738	1.17	1760	2.12	40	0.04	51	0.04
Katolik Ermeni	62	0.09	440	0.53	769	0.86	678	0.63
Ortodoks Rum	3010	4.78	5159	6.22	2393	2.68	2699	2.52
Yahudi	1810	2.87	400	0.48	260	0.29	299	0.27
Yabancı*	0	0	40	0.04	0	0	0	0
Gayrimüslim Kıpti	272	0.43	0	0	331	0.37	381	0.35
Toplam	62854	100	82940	100	89187	100	106893	100

* "Yabancılar" olarak kategorize edilenler, Cizvit ve Protestan misyonerleri kapsamaktadır.

1- 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 124., 2- Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 725.,

3- 1321/1903 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 236-237., 4- 1325/1907 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 254-255.

1892'de Cuinet'in verdiği rakamlara göre, Merkez kazasında toplam 82940 nüfus bulunmaktadır. Bunun % 74.6'sı Türk (% 49.73'ü Sünnî, % 24.86'sı Şii), % 18.65'i Ermeni, % 6.22'si Rum, % 0.48'i Yahudi, % 0.04'ü de yabancı olarak kategorize edilmektedir. Bu yüzdelerden, Türkler'in büyük bir ekseriyetle çoğunluk, gayrimüslimlerin ise azınlık teşkil ettikleri açıkça anlaşılmaktadır. Azınlıklar içinde, Ermeniler birinci, Rumlar ikinci, Yahudiler ise sonuncu sırada yer almaktadır. Müslümanların gayrimüslimlere oranı ise % 74.6'ya % 25.4 olarak görülmektedir. 1892 yılı nüfus rakamları ve yüzdeleri ile 1881 yılınınkiler kıyaslandığında, ortaya bazı önemli sonuçlar çıkmaktadır. İlk olarak, 1881-1892 arasında toplam nüfus 62854'den 82940'a yükselmiştir. Başka bir ifade ile Merkez kazada yaklaşık % 32 oranında bir nüfus artışı yaşanmıştır. Normal nüfus artışı yanında, hariçten gelen göçler²⁴ sebebiyle 1890'ların başında Merkez kazaya bağlı köylerin 220'den 236'ya çıkmış olması % 32'lik nüfus büyümesini makul göstermektedir. İkinci olarak, Cuinet'in verdiği gayrimüslimlere ait rakamlar -özellikle Ermeniler- 1881 yılı salnamesine kıyasla biraz yüksek

elde edilmiştir. Bu nedenle "tahmini nüfus" ifadesi kullanılmıştır.

²⁴ Cinlioğlu, 1301/1884 yılı Sivas salnamesine dayanarak Tokat sancağı merkez kazasına 11858 (2237 hane) göçmen nüfusun yerleştirildiğini belirtirken (bkz., Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 42) Cuinet, Tokat merkez nüfusunu verirken 750 kadar Gürcistan ve Kafkas göçmenine işaret etmektedir (bkz. Cuinet, *a.g.e.*, s. 706).

görülmektedir. Örneğin, 1881'de Ermeni sayısı 9576 iken 1892'de 15466 olarak verilmiştir. Bu durumda 11 yıllık süreçte Ermeni nüfusu % 61.5 oranında bir artış kaydetmiş görünmektedir. Bu anormal artışın gerisinde, ya Cuinet'in gayrimüslim nüfusu fazla göstermesi ya da Sancağın diğer kesimlerinden bir kısım gayrimüslimin Merkez kazaya göç etme ihtimali bulunmaktadır.

1903 yılında 1 merkez, 8 nahiye ve 261 köyden müteşekkil olan Merkez kazanın toplam nüfusu, salname kayıtlarında 89187 kişi olarak verilmektedir. Bu toplamın % 84.15'ini Türkler, % 12.49'unu Ermeniler, % 2.68'ini Rumlar, % 0.29'unu Yahudiler, % 0.37'sini ise gayrimüslim Kıptiler oluşturmaktadır. Bu durumda, müslim-gayrimüslim oranı, % 84.15'e % 15.85 olmaktadır. 1892 yılı nüfus rakamları ile kıyasladığımızda, evvela toplam nüfus bakımından 1892-1903 arasındaki 11 yıllık süreçte % 7.53 oranında bir nüfus artışı olmuştur. Bu artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da bu dönemde kazaya gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenlerine atfetmek yerinde olacaktır. Zira 1319/1901 yılında 215 ev göçmen gelmiş ve Tokat sancağının muhtelif yerlerine iskan edilmiştir²⁵. Büyük bir olasılıkla bu göçmenlerin bir kısmı Merkez kazaya yerleştirilmiş olmalıdır. İkinci olarak, müslim-gayrimüslim oranı bakımından 1892'de % 74.6'ya % 25.4 iken 1903'de % 84.15'e % 15.85 olarak ortaya çıkmıştır. Bu oran yüzdelere göre toplam nüfus içinde gayrimüslim oranının % 25.4'den % 15.85'e gerilemiş olduğu görülmektedir. Bu gerilemenin bir bölümünü Kafkasya'dan Tokat'a yapılan Türk göçüne, bir kısmını da Cuinet'in 1892'de gayrimüslim nüfusu fazla gösterme gayretine bağlamak gerekir.

1907 yılı salname kayıtlarına göre, Merkez kazasının toplam nüfusu, 106893 kişidir. Tablo 4'deki nüfusun dinî ve etnik dağılımından anlaşılacağı üzere, % 84.43'lük oranla Türkler birinci, % 12.39'luk oranla Ermeniler ikinci, % 2.52'lik oranla Rumlar üçüncü, % 0.27'lik oranla gayrimüslim Kıptiler dördüncü, % 0.35'lik oranla Yahudiler son sırada yer almaktadır. Bu durumda, müslim-gayrimüslim oranı, % 84.43'e % 15.57 olmaktadır. 1907'deki nüfus rakamlarını, 1903 yılı rakamları ile kıyasladığımızda, evvela toplam nüfus bakımından 1903-1907 arasındaki 4 yıllık süreçte % 19.85 gibi fevkalade bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bu yüksek artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası ardı arkası kesilmeden bölgeye gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenlerine atfetmek yerinde olacaktır. Müslim-gayrimüslim oranı bakımından, müslüman nüfus lehine çok hafif bir artış görülmektedir

---

²⁵ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 48.

(% 84.15'den % 84.43'e). Bu gelişmeyi bölgeye gelen müslüman göçmen olgusuna bağlamak daha makul olacaktır.

3.2. Erbaa Kazası Nüfusu

a- Erbaa kaza merkezi nüfusu

Erbaa kazasının merkezi ile ilgili sadece 1892 yılı nüfus bilgilerine sahibiz. Buna göre, üç farklı milletin (Türk, Ermeni ve Rum) asırlardır yan yana yaşadığı görülmektedir. Cuinet, 1892'de kasabanın toplam nüfusunu 3500 kişi olarak vermektedir. Bu toplamın dinî ve etnik açıdan dağılımı aşağıda Tablo 5'de verilmiştir. Kasabada % 71.42'lik oranla Türkler birinci, % 22'lik oranla Ermeniler ikinci, % 6.57'lik oranla Rumlar sonuncu sırada yer almaktadır. Müslim-gayrimüslim oranı ise % 71.42'ye % 28.58 olarak görülmektedir.

Tablo 5. Erbaa kasabası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1892 (1)	
	Nüfus	%
Dini ve Etnik Gruplar		
Sünni Müslüman Türkler	1800	51.42
Şii Müslüman Türkler	700	20
Gregoryen Ermeniler	500	14.28
Katolik Ermeniler	270	7.71
Yahudiler	230	6.57
Toplam	3500	100

Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 728.

b-Erbaa kaza nüfusu

Erbaa kazasının dört ayrı tarihte nüfus toplamları aşağıda Tablo 6'da verilmiştir. 1881'de 1 merkez, 7 nahiyeden oluşan kazanın toplam nüfusu, tahmini olarak 27456'dır²⁶. Bu toplamın % 85.40'nı Türkler, % 10.67'sini Rumlar, % 3.96'sını Ermeniler oluşturmaktadır. Bu yüzdelerden Türkler'in kaza nüfusunun büyük çoğunluğunu meydana getirdiği görülmektedir.

1892 yılında 1 merkez, 7 nahiye ve 155 köyden oluşan Erbaa kazasının toplam nüfusu, 41900 kişi olup bunun % 72.7'si Türk, % 18.7'si Ermeni, % 6.23'ü Rum nüfustan oluşmaktadır. Kaza merkezinde 230 kadar Yahudi olmasına rağmen Cuinet bunu kaza toplamı içine almayı unutmamıştır. 1881 yılı nüfus rakamları ile kıyasladığımızda, evvela toplam nüfus bakımından 1881-1892 arasındaki 11 yıllık süreçte % 52.6'lık bir nüfus artışı görülmektedir. Bu artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da bu dönemde kazaya gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenleri ile ilişkilendirmek yerinde

²⁶ Bu nüfus toplamı, 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesindeki erkek nüfus rakamlarının 2 ile çarpılması ile elde edilmiştir. Bu nedenle "tahmini nüfus" ifadesi kullanılmıştır.

olacaktır. Zira 1301/1883 yılı Sivas vilayet salnamesine göre Erbaa kazasına 2026 (450 hane) göçmen iskan edilmiştir²⁷. İkinci olarak, 1881’de Rum nüfusu Ermeni nüfusundan fazla gösterilirken 1892’de durum tersi olmuştur. Aşağıda açıklanacağı üzere, 1903 ve 1907 yılları salname kayıtlarında da Rum nüfusu, Ermeni nüfusundan fazla gösterilmiştir. Bu gelişmeler ışığında, 1892 yılı rakamlarını veren Cuinet’in özellikle Ermeni nüfusunu fazla gösterme hassasiyeti ortaya çıkmaktadır.

Tablo 6. Erbaa kazası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1881 (1)		1892 (2)		1903 (3)		1907 (4)	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Dinî ve Etnik gruplar								
Sünnî Müslim	23450	85.40	20000	47.73	43,110	86.26	49253	81.99
Şî'i Müslim			10450	24.94				
Gregoryen Ermeni	1074	3.96	6651	15.87	2117	4.23	2967	4.93
Protestan Ermeni			870	2.07	106	0.21	367	0.61
Katolik Ermeni			316	0.75	0	0	0	0
Ortodoks Rum	2932	10.67	2613	6.23	4498	9.00	7319	12.18
Yahudi	0	0	0	0	7	0.01	0	0
Gayrimüslim Kıpti	0	0	0	0	134	0.26	165	0.27
Toplam	27456	100	41900	100	49972	100	60071	100

1- 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 129., 2- Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 727-728, 3- 1321/1903 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 236-237., 4- 1325/1907 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 254-255.

1903 yılında 1 merkez, 6 nahiye ve 137 köyden müteşekkil olan kazanın toplam nüfusu, salname kayıtlarında 49972 kişi olarak verilmektedir. Bu toplamın % 86.26’sı müslüman, % 13.74’ü gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Gayrimüslimler içinde % 9’luk oranla Rumlar birinci, Ermeniler ikinci, Kıptiler (Çingene) ise üçüncü sırada yer almaktadır. Kazadaki Yahudiler’in toplam sayısı ise sadece 7 kişidir. Gayrimüslim Kıptiler Erbaa kazasında ilk kez nüfus kayıtlarına girmiş görünmektedir. 1892 yılı nüfus rakamları ile kıyasladığımızda, evvela toplam nüfus bakımından 1892-1903 arasındaki 11 yıllık süreçte % 19.6’lık bir nüfus artışı görülmektedir. Bu artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da bu dönemde kazaya gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenlerine atfetmek yerinde olacaktır. Zira 1319/1901 yılında 215 ev göçmen gelmiş ve Tokat sancağının muhtelif yerlerine iskan edilmiştir²⁸. Büyük bir olasılıkla bu göçmenlerden bir kısmı Erbaa kazasına yerleştirilmiş olmalıdır.

1907 yılı salname kayıtlarına göre, Erbaa kazasının toplam nüfusu, 60071 kişidir. Tablo 6’daki nüfusun dinî ve etnik dağılımından anlaşılacağı üzere, % 81.99’luk oranla Türkler birinci, % 12.18’lik oranla Rumlar ikinci, % 5.54’lük oranla Ermeniler üçüncü, % 0.27’lik oranla Kıptiler son sırada yer almaktadır. Bu tarihte hiç Yahudi nüfusu kaydedilmemiştir. 1903’te sayıları oldukça az olan Yahudiler muhtemelen ekonomik

²⁷ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 42.

²⁸ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 48.

hareketliliğin canlı olduğu büyük şehirlere göç etmiş olmalıdır. 1907'deki nüfus rakamlarını, 1903 yılı rakamları ile kıyasladığımızda, evvela toplam nüfus bakımından 1903-1907 arasındaki 4 yıllık süreçte % 20.20 gibi fevkalade bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bu yüksek artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası ardı arkası kesilmeden bölgeye gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenleri ile ilişkilendirmek yerinde olacaktır. İkinci olarak, müslim-gayrimüslim oranı bakımından, gayrimüslim nüfus lehine kayda değer bir artış görülmektedir (% 13.74'den % 18.01'e). Bu gelişmeyi, bölgeye Tokat sancağı içinden veya dışından gelen gayrimüslim göçü veya istatistik hatası ile açıklamak daha makul olacaktır.

3.3. Niksar Kazası Nüfusu

a- Niksar kaza merkezi nüfusu

Niksar kasabası, üç farklı milletin (Türk, Ermeni ve Rum) asırlardır yan yana yaşadığı zengin tarih ve kültür dokusuna sahip büyük bir kasabadır. Yerleşim sahası, Kelkit vadisinin genişlediği Niksar ovasının kuzey-doğu yamaçlarıdır. Cuinet'e göre, 1892'de kasabanın toplam nüfusu 4000 kişidir. Bu toplamın dinî ve etnik gruplar arasında dağılımı ve bu grupların toplam nüfus içindeki oranları, aşağıda Tablo 7'de verilmiştir. Buna göre, Türkler % 62.5'luk oranla birinci, Ermeniler % 31,25'lik oranla ikinci, Rumlar % 6.25'lik oranla üçüncü sırada yer almaktadır. Başka bir ifade ile Niksar kaza merkezinde nüfusun % 62.5'i müslim, % 37.5'i gayrimüslimlerden oluşmaktadır.

Tablo 7. Niksar kasabası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1892 (1)		1901 (2)	
	Nüfus	%	Nüfus	%
Dini ve Etnik Gruplar				
Sünni Müslüman Türkler	2500	62.5	3330	60.76
Gregoryen Ermeniler	1250	31.25	1900	34.67
Ortodoks Rumlar	250	6.25	250	4.56
Toplam	4000	100	5480	100

1- Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 705-706., 2-Bayram Kodaman, "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 179.

Ali Güler'in naklettiğine göre, Ali Cevat'ın "Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati" isimli eserinde 1897-1898 yılında Niksar kaza merkezi toplam nüfusu, 4000 kişi olarak verilmektedir. Bu toplamdan 3000'i müslim, 1000'i de gayrimüslimdir²⁹. Başka bir ifade ile toplam nüfusun % 75'i müslim, % 25'i gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu rakamları, Cuinet'inkilerle mukayese ettiğimizde, toplam nüfus aynı olmakla birlikte gayrimüslimlerin toplam sayısı, 1500 yerine 1000 (veya % 37,5 yerine

²⁹ Ali Güler, *Osmanlı Devletinde Azınlıklar*, İstanbul 1997, s. 53.

% 25) olarak tespit edilmiştir. Bu durum, her iki tarihte müslim ve gayrimüslim nüfus oranları arasında önemli bir fark olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu farkın Cuinet'in gayrimüslimleri fazla gösterme, Ali Cevat'ın da bunun tersini yapma yönünde gayret sarfetmelerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını bilemiyoruz. Yukarıda Erbaa kazası nüfusunu analiz ederken de gördüğümüz gibi Cuinet, özellikle Ermeni nüfusu fazla gösterme eğilimi içinde olmuştur.

1901'de Niksar kasabasının toplam nüfusu, Sivas'taki Fransız konsolosunun verdiği rakamlara göre, 5480 kişidir. Bu toplamın % 61'ini Türkler, % 34.67'sini Ermeniler, % 4.56'sını da Rumlar oluşturmaktadır. 1901 yılı nüfus rakamlarını, 1892 ve 1897 yıllarına ait rakamlarla kıyasladığımızda, ilk olarak toplam nüfus açısından, 1892'de 4000 kişi olan toplam kaza merkez nüfusu, 1901'de 4580'e yükselmiştir. Bu durum, 9 yıl zarfında toplam nüfusta % 14.5'lik bir artış anlamına gelmektedir. Nüfustaki bu artışın doğal seyrinde olduğu söylenemez. Bu olağandışı gelişme, kısmen Cuinet ile Sivas'taki Fransız konsolosunun verdikleri nüfus rakamlarındaki hatalara, kısmen de Niksar kaza merkezine hariçten göç yaşanmasına atfedilebilir. Bu iki şahsın verdikleri nüfus rakamları ile etnik ve dinî grupların yüzdeleri arasında önemli farklılıklar olduğundan bu rakamların az da olsa hatalı oldukları söylenebilir. Bu dönemde göç olgusu da bilinen bir vakıdır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra genelde Anadolu'ya özelde Sivas vilayeti ve Tokat sancağına ardı arkası kesilmeyen göçler vuku bulmuştur³⁰. Nitekim, 1301/1883 yılı Sivas vilayet salnamesine göre, adı geçen savaş sonrasında toplam 200 göçmen (65 hane) Niksar kazasına iskan edilmiştir³¹.

İkinci olarak, nüfusun dinî ve etnik dağılımı açısından, Cuinet 1892'de Niksar'da Kızılbaş nüfus kaydetmezken Fransız konsolosu 1901'de 300 kişilik bir Kızılbaş nüfusu göstermektedir. Bu durum tam anlamı ile bir çelişkiyi ortaya koymaktadır. Yine, aynı dönemde Ermeni nüfusunda görülen % 52 oranındaki olağanüstü artışı, normal şartlar altında açıklamak güçtür. Bu dönemde Niksar'a Ermeni göçü olmadığına göre durumun en makul izahı, Fransız konsolosunun muhtemelen kasıtlı olarak Ermeni nüfusunu yüksek tutmaya çaba sarfetmiş olmasıdır. Son olarak, Ortodoks Rumların sayısı 1892-1901 döneminde hiç değişmemiş görünüyor. Normal şartlar altında 9 yıl zarfında 250 nüfuslu bir grubun demografik değişime maruz kalmaması da bir problemdir. Bu arada nüfus artışı doğal olarak devam ettiğine göre, 1892 ya da 1901 istatistiklerinde hesap hataları bulunduğu açıktır³².

³⁰ BA. MAD 12609 Sivas'a sevk edilen muhacirin iskanına dair kayıt defteri.

³¹ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 42.

³² Açıkl-Mercan, *a.g.m.*, s. 244.

b- Niksar kaza nüfusu

Niksar kazasının dört ayrı tarihte sahip olduğu nüfus toplamları ile dinî ve etnik dağılımı aşağıda Tablo 8’de verilmiştir. İlk olarak, 1881 yılında 1 merkez ve 9 nahiye ve 80 civarında köyden oluşan Niksar kazasının toplam tahmini nüfusu 16220 kişidir³³. Bu toplamın % 78’ini Türkler, % 9.21’ini Ermeniler, % 12.78’ini ise Rumlar oluşturmaktadır. Bu durumda, kazada müslim-gayrimüslim oranı % 78’e % 22 olmaktadır.

1892’de 1 merkez, 9 nahiye ve 83 köyden oluşan kazanın toplam nüfusu, Tablo 8’de gösterildiği üzere, 20900 kişidir. Bu toplamın % 75’ini Müslüman Türkler, % 18.60’ını Ermeniler, % 6,36’sını da Rumlar oluşturmaktadır. Bu oranlardan, Kaza nüfusunun büyük çoğunluğunun Türk olduğu açıkça görülmektedir. Azınlıklar içinde en kalabalık nüfus ise Ermeniler’e aittir. Toplam nüfus içinde, müslimlerin gayrimüslimlere oranı ise % 75’e % 25 olarak görülmektedir. 1881 ve 1892 yılları nüfus rakamlarını kıyasladığımızda, evvela nüfus toplamları açısından 1881’de toplam nüfus 16220 iken 1892’de 20900’e çıkmıştır. Başka bir ifade ile 1881-1892 arasındaki 11 yıllık süreçte % 28.85 oranında büyük bir nüfus artışı gerçekleşmiştir. Kısa süre içinde bu denli yüksek nüfus artışı normal şartlar altında makul karşılanamaz. Yukarıda analiz ettiğimiz Merkez kaza ve Erbaa kazası nüfuslarında da benzer artışların varlığına şahit olduğumuzdan nedenler de benzer olacaktır. Kısmen 1881 ve 1892’de verilen nüfus rakamlarında hatalar bulunmakta, kısmen de kazalar dışarıdan göçmen akınına ve iskanına maruz kalmaktadır. İkinci olarak, 1892’de Ermeniler’in sayısı % 50 civarında artarken Rumlar’ınki aynı oranda gerilemiş görünmektedir. 1903 ve 1907 yılları nüfus kayıtlarına göre, azınlıklar içinde Rum nüfusunun ilk sırada olmasına bakılırsa, 1892’de Cuinet tarafından verilen Ermeni nüfusuna ait rakamlara ihtiyatla yaklaşmak gerekecektir.

Ali Güler, Ali Cevat’tan naklen 1897-1898’de Niksar kazasının toplam nüfusunu, 20000 olarak vermektedir³⁴. Bu toplamın 16000’i müslim, 4000’i gayrimüslimlerden meydana gelmektedir. Başka bir ifade ile toplam nüfusun % 80’i müslim, % 20’si gayrimüslimdir. Bu rakamlar ve yüzdeler, 1892’de Cuinet’inkilerle kıyaslandığında, önemli farklılıklar görülmektedir. İlk olarak, Ali Cevat’ın verdiği toplam nüfus rakamı, Cuinet’inkinden yaklaşık beş yıl sonra derlenmiş olmasına rağmen daha düşüktür. İkinci olarak, gayrimüslimlerin toplam nüfus içindeki oranı, Cuinet’te % 25, Ali Cevat’ta %

³³ Bu nüfus toplamı, 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesindeki erkek nüfus rakamlarının 2 ile çarpılması ile elde edilmiştir. Bu yüzden “tahmini nüfus” ifadesi kullanılmıştır.

³⁴ Güler, *a.g.e.*, s. 53.

20'dir. Bu iki oran arasında % 5'lik bir fark bulunmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere, benzer durum bu iki yazarın verdiği Niksar şehrinin nüfus oranlarında da görülmektedir. Bu durumun, Cuinet'in gayrimüslimleri fazla gösterme, Ali Cevat'ın da bunun tersini yapma yönünde gayret sarfetmelerinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını kesin olarak bilemeyiz³⁵.

Tablo 8. Niksar kazası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1881 (1)		1892 (2)		1903 (3)		1907 (4)	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Dinî ve Etnik gruplar								
Sünnî Müslim	12652	78	10450	50	20739	79.43	26423	78.56
Şî'i Müslim			5225	25				
Gregoryen Ermeni	1494	9.21	3192	15.27	2420	9.26	3113	9.25
Protestan Ermeni	0	0	559	2.67	0	0	0	0
Katolik Ermeni	0	0	140	0.66	0	0	0	0
Ortodoks Rum	2074	12.78	1334	6.38	2950	11.29	4067	12.09
Yahudi	0	0	0	0	0	0	0	0
Gayrimüslim Kıpti	0	0	0	0	0	0	29	0.08
Toplam	16220	100	20,900	100	26109	100	33632	100

1- 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 131., 2- Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 733, 3-1321/1903 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 236-237., 4- 1325/1907 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 254-255.

1903 yılı devlet ve Sivas vilayet salnamelerine göre, 1 merkez, 4 nahiye ve 95 köyden müteşekkil Niksar kazasının toplam nüfusu, 26109 kişidir. Bu toplamın yaklaşık % 79.5'ini Türkler, % 11.29'unu Rumlar, % 9.26'sını ise Ermeniler oluşturmaktadır. 1881 ve 1892'de olduğu gibi Türkler, kaza nüfusunun kahir ekseriyetini meydana getirmektedirler. 1892'den farklı olarak bu sefer Rumlar, azınlıklar arasında en kalabalık grubu teşkil etmektedirler. Ermeniler ise bu tarihte nüfusça Rumlar'ın gerisine düşmüşlerdir. Bunun sebebi, ya Cuinet'in 1892'de verdiği nüfus istatistiklerinde Ermeni nüfusunu yüksek tutmuş olması ya da 1890'larda başlayan Ermeni olaylarının ardından kırsal kesimde kendilerini güvende hissetmeyen bazı Ermeniler'in başka şehirlere göç etmeleri olabilir³⁶. Yukarıda da belirtildiği üzere, 1892-1901 arasındaki dönemde Niksar şehrindeki Ermeni nüfusu, 1250'den 1900'e yükselmiştir. Eğer bu artış, istatistikî hata değilse Niksar kırsalından göç etmiş olan bazı Ermeniler'in Niksar'ın merkezine gelmiş olmaları olası görünmektedir. Bu arada normal nüfus artışını da unutmamak gerekir. 1892-1903 arasındaki dönemde kazadaki nüfus artışı % 24.92 olarak hesaplanmaktadır. Bu artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da bu dönemde kazaya gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenlerine atfetmek yerinde olacaktır. Zira 1319/1901 yılında 215 ev göçmen gelmiş ve Tokat sancağının muhtelif yerlerine iskan edilmiştir³⁷. Büyük bir olasılıkla bu göçmenlerden bir kısmı Niksar kazasına yerleştirilmiş olmalıdır.

³⁵ Açıklık-Mercan, *a.g.m.*, s. 246.

³⁶ Hasan Akar ve Müjdat Özbay, *Millî Mücadele Yıllarında Niksar*, Niksar 1998, s. 37 vd.

³⁷ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 48.

1907 yılı Sivas vilayet ve 1908 yılı devlet salnamelerine göre, 4 nahiye ve 95 köyden müteşekkil Niksar kazasının toplam nüfusu, 33632 kişidir. Bu toplamın yaklaşık % 78.56'sını Türkler, % 12.09'unu Rumlar, % 9.26'sını ise Ermeniler oluşturmaktadır. 1881, 1892 ve 1903'de olduğu gibi Türkler, kaza nüfusunun büyük çoğunluğunu meydana getirmektedirler. Bu durumda, müslim-gayrimüslim oranı ise % 78.56'ye % 21.44 olmaktadır. 1903-1907 arasındaki dönemde kazadaki nüfus artışı % 28.81 olarak hesaplanmaktadır. Bu artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da elimizde belge olmamasına rağmen bu dönemde devam eden Kafkas göçlerine atfetmek yerinde olacaktır.

3.4. Zile Kazası Nüfusu

a- Zile kaza merkezi nüfusu

Zile kasabası, üç farklı milletin (Türk, Ermeni ve Rum) asırlardır yan yana yaşadığı zengin tarih ve kültür dokusuna sahip büyük bir kasabadır. Kasabanın 1892 ve 1901 yılları nüfusunun dinî ve etnik gruplar arasında dağılımı ve bu grupların toplam nüfus içindeki oranları, aşağıda Tablo 8'de verilmiştir. Cuinet'e göre, 1892'de kasabanın toplam nüfusu 20000 kişidir. Bu toplamın % 78.95'ini Türkler, % 20'sini Ermeniler, % 1.5'ini ise Rumlar oluşturmaktadır. Bu durumda, Zile kaza merkezinde nüfusun % 78.95 müslim, % 21.5'i gayrimüslim olmaktadır.

Tablo 9. Zile kasabası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1892 (1)		1901 (2)	
	Nüfus	%	Nüfus	%
Dini ve Etnik Gruplar				
Sünni Müslüman Türkler	10467	52.33	21500	79.62
Şii Müslüman Türkler	5323	26.61	2500	9.25
Gregoryen Ermeniler	4000	20	2800	10.37
Ortodoks Rumlar	300	1.5	200	0.74
Toplam	20000	100	27000	100

1- Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 730., 2- Bayram Kodaman, "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara 1987, s. 179.

Ali Güler'in naklettiğine göre, Ali Cevat'ın "Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati" isimli eserinde 1897-1898 yılında Zile kaza merkezi toplam nüfusu, 20000 olarak verilmektedir. Bu toplamdan 15700'ü müslim, 4300'ü de gayrimüslimdir³⁸. Başka bir ifade ile toplam nüfusun % 78.95'i müslüman, % 21.5'i gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu rakamlar, 1892'de Cuinet tarafından derlenen rakamların aynısıdır. Bu durum, 1892-1897 yılları arasında hiç nüfus artışı olmadığı anlamına gelmektedir. 1877-

³⁸ Güler, *a.g.e.*, s. 53.

1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Kafkasya'dan genelde Anadolu'ya özelde Tokat sancağına göçlerin yaşandığı bir dönemde bu nüfus durgunluğunu izah etmek zordur. Makul olanı, 1892 ve 1897 yılları nüfus istatistiklerinin bir miktar hata payı taşıdıklarını kabul etmektir.

1901'de Zile kasabasının toplam nüfusu, Sivas'taki Fransız konsolosunun verdiği rakamlara göre, 27000 kişidir. Bu toplamın % 88.9'unu Türkler, % 10.37'sini Ermeniler, % 0.74'ünü de Rumlar oluşturmaktadır. Bu durumda, Zile kaza merkezinde nüfusun % 88.9 müslüman, % 11.1'i gayrimüslim olmaktadır. 1901 yılı nüfus rakamlarını, 1892 ve 1897 yıllarına ait rakamlarla kıyasladığımızda, ilk olarak toplam nüfus açısından, 1892'de 20000 kişi olan Zile kasaba nüfusu, 1901'de 27000'e yükselmiştir. Bu durum, 9 yıl zarfında toplam nüfusta % 35'lik bir artış anlamına gelmektedir. 1892-1901 arasında nüfustaki bu artışın müslüman kesimde olduğu, gayrimüslim kesimde ise yaklaşık % 50'lik bir gerileme yaşandığı görülmektedir. Müslüman nüfus artışını göç olgusuna atfetmek gerekir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra genelde Anadolu'ya özelde Sivas vilayeti ve Tokat sancağına ardı arkası kesilmeyen göçler vukubulmuştur³⁹. Nitekim, 1301/1883 yılı Sivas vilayet salnamesine göre adı geçen savaş sonrasında toplam 6868 göçmen (1180 hane) Zile kazasına iskan edilmiştir⁴⁰. Muhtemelen bunların bir kısmı Zile kasabasına yerleştirilmişlerdir. Gayrimüslim nüfustaki azalmanın nedeni olarak da dış göç ya da istatistik hatası gibi sebepler ileri sürülebilir.

b- Zile kaza nüfusu

Zile kazasının dört ayrı tarihte sahip olduğu nüfus toplamları ile dinî ve etnik dağılımı aşağıda Tablo 10'da verilmiştir. İlk olarak, 1881 yılında 1 merkez ve 9 nahiye ve 180 civarında köyden oluşan kazanın toplam tahmini nüfusu 45986 kişidir⁴¹. Bu toplamın % 95.79'unu Türkler, % 3.89'unu Ermeniler, % 0.30'unu ise Kıptiler (Çingene) oluşturmaktadır. Rum nüfusa dair ise herhangi bir kayıt yoktur. Bu durumda, kazada müslim-gayrimüslim oranı % 95.79'a % 4.21 olmaktadır.

1892'de 1 merkez, 9 nahiye ve 195 köyden oluşan kazanın toplam nüfusu, 57200 kişidir. Bu toplamın % 75'ini Türkler, % 18,6'sını Ermeniler, % 6.36'sını da Rumlar oluşturmaktadır. Kıptilere dair ise herhangi bir rakam kaydedilmemiştir. Bu oranlardan, Kaza nüfusunun büyük çoğunluğunun Türk olduğu açıkça görülmektedir. Azınlıklar

³⁹ BA. MAD 12609 Sivas'a sevk edilen muhacirin iskanına dair kayıt defteri.

⁴⁰ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 42.

⁴¹ Bu nüfus toplamı, 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesindeki erkek nüfus rakamlarının 2 ile çarpılması ile elde edilmiştir. Bu yüzden "tahmini nüfus" ifadesi kullanılmıştır.

içinde en kalabalık nüfus ise Ermeniler'e aittir. Toplam nüfus içinde, müslimlerin gayrimüslimlere oranı ise % 75'e % 25'dir. 1881 ile 1892 yıllarına ait nüfus rakamlarını kıyasladığımızda, evvela nüfus toplamları bakımından 1881'de toplam nüfus 45986 iken 1892'de 57200'e çıkmıştır. Başka bir ifade ile 1881-1892 arasındaki 11 yıllık süreçte % 24.38 oranında bir nüfus artışı gerçekleşmiştir. Bu gelişme, yukarıda analiz ettiğimiz Merkez, Erbaa ve Niksar kazaları nüfuslarında görülen benzer artışlara paralellik arz etmektedir. Kısa süre içinde bu seviyede yüksek nüfus artışı normal şartlar altında makul karşılanamaz. Bunun için temel neden, kısmen nüfus rakamlarında kendisini hissettiren hatalar, kısmen de kazaların dışarıdan göçmen akınına ve iskanına maruz kalmasıdır. İkinci olarak, 1892'de gayrimüslimlerin oranı, % 50 civarında artarken ilk kez Rum nüfusa dair rakamlar yer almıştır. Zile bölgesinde Rumlar'ın varlığı kesin olduğuna göre, 1881 yılı salnamesinde Rum nüfus toplamı unutulmuş olmalıdır.

Tablo 10. Zile kazası nüfusunun dinî ve etnik gruplara göre dağılımı

Yıllar	1881 (1)		1892 (2)		1903 (3)		1907 (4)	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Dinî ve Etnik gruplar								
Sünnî Müslim	44052	95.79	28600	50	61775	95.12	70776	95.81
Şî'i Müslim			14300	25				
Gregoryen Ermeni	1774	3.85	8700	15.20	2711	4.17	2683	3.63
Protestan Ermeni	22	0.04	1551	2.71	61	0.09	79	0.10
Katolik Ermeni	0	0	385	0.67	0	0	0	0
Ortodoks Rum	0	0	3575	6.25	112	0.17	83	0.11
Yahudi	0	0	0	0	3	0.004	0	0
Gayrimüslim Kıpti	138	0.30	0	0	277	0.42	248	0.33
Toplam	45986	100	57200	100	64939	100	73869	100

1- 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 126., 2- Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 730., 3- 1321/1903 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 236-237., 4- 1325/1907 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 254-255.

Ali Güler, Ali Cevat'tan naklen 1897-1898'de Zile kazasının toplam nüfusunu, 57200 olarak vermektedir⁴². Bu toplamın 42000'i müslüman, 15200'ü gayrimüslimlerden meydana gelmektedir. Başka bir ifade ile toplam nüfusun % 73.5'i müslüman, % 26.5'i gayrimüslimdir. Bu rakamlar ve yüzdeler, 1892'de Cuinet'inkilerle kıyaslandığında, ilk olarak, Ali Cevat'ın verdiği toplam nüfus rakamı, Cuinet'inkinden yaklaşık beş yıl sonra derlenmiş olmasına rağmen aynıdır. İkinci olarak, gayrimüslimlerin toplam nüfus içindeki oranı, Cuinet'te % 25, Ali Cevat'ta % 26.5'dir. Bu iki oran arasında % 1.5'lik bir fark bulunmaktadır. Nüfus toplam oranlarının aynı olması, 1892-1897 yılları arasında Zile kazasında hiç nüfus artışı olmadığı anlamına gelmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Kafkasya ve Gürcistan'dan genelde Anadolu'ya özelde Tokat sancağına göçlerin yaşandığı bir dönemde, nüfus durgunluğu olamayacağından bu iki yıla ait nüfus istatistiklerinin bir miktar hata payı taşıdıkları kabul edilmelidir.

⁴² Güler, *a.g.e.*, s. 53.

1903 yılı devlet ve Sivas vilayet salnamelerine göre, 1 merkez, 4 nahiye ve 195 köyden müteşekkil Zile kazasının toplam nüfusu, 64939 kişidir. Bu toplamın yaklaşık % 95.12'sini Türkler, % 4.26'sını Ermeniler, % 0.17'sini Rumlar, % 0.42'sini ise Kıptiler oluşturmaktadır. Ayrıca, ilk kez bu tarihte kazada 3 erkek Yahudi kaydedilmiştir. 1881 ve 1892'de olduğu gibi Türkler, kaza nüfusunun kahr ekseriyetini meydana getirmektedir. 1892'den farklı olarak, azınlıklar arasında Kıptiler de bir grup olarak yer almıştır. 1892-1903 arasındaki dönemde kazadaki nüfus artışı % 13.52 olarak hesaplanmaktadır. Bu artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da bu dönemde kazaya gelen Kafkasya ve Gürcistan göçmenleri ile ilişkilendirmek yerinde olacaktır. Zira 1319/1901 yılında 215 ev göçmen gelmiş ve Tokat sancağının muhtelif yerlerine iskan edilmiştir⁴³. Büyük bir olasılıkla bir kısım göçmen Zile kazasına yerleştirilmiş olabilir.

1907 yılı Sivas vilayet ve 1908 devlet salnamelerine göre, 4 nahiye ve 195 köyden müteşekkil Zile kazasının toplam nüfusu, 73869 kişidir. Bu toplamın yaklaşık % 95.81'ini Türkler, % 3.73'ünü Ermeniler, % 0.11'ini Rumlar, % 0.33'ünü ise Kıptiler oluşturmaktadır. 1881, 1892 ve 1903'de olduğu gibi Türkler, kaza nüfusunun büyük çoğunluğunu meydana getirmektedirler. 1903-1907 arasındaki dönemde kazadaki nüfus artışı % 13.75 olarak hesaplanmaktadır. Bu artışın bir kısmını normal nüfus büyümesine, kalanını da elimizde belge olmamasına rağmen bu dönemde Kafkasya ve Gürcistan'dan bölgeye devam eden göçlere atfetmek yerinde olacaktır.

3.4. Genel olarak Tokat sancağı nüfusu

Buraya kadar 1880-1907 arasında Tokat sancağını oluşturan merkez kaza dahil her bir kazanın nüfus yapısını dinî ve etnik açılarından analiz ettik. Bu analizlerin sonuçlarının sancak nüfusunun tamamı dikkate alındığında ne denli geçerli olduğunu ortaya koymak gerekmektedir. Bu yüzden aşağıdaki paragraflarda genel olarak Tokat sancağı nüfusunu ele alacağız.

İlk olarak, 1881 yılında 4 kaza ve 41 nahiyeden oluşan sancağın toplam tahmini nüfusu 152516 kişidir⁴⁴. Bu toplamın % 84.14'ünü Türkler (128340 nüfus), % 9.14'ünü Ermeniler (13940 nüfus), % 5.25'ini Rumlar (8016 nüfus), % 1.18'ini Yahudiler (1810 nüfus), % 0.26'sını ise Kıptiler (410 Çingene) oluşturmaktadır. Bu durumda, sancakta müslim-gayrimüslim nüfus oranı % 84.14'e % 15.86 olmaktadır. Sancağın geneli için

⁴³ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 48.

⁴⁴ Bu nüfus toplamı, 1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesindeki erkek nüfus rakamlarının 2 ile çarpılması ile elde edilmiştir. Bu nedenle "tahmini nüfus" ifadesi kullanılmıştır.

verilen bu istatistikler, aşağıda Tablo 11’de gösterildiği üzere, kazadan kazaya değişmektedir. Azınlık olarak Ermeniler hemen her kazada mevcutken Yahudiler sadece Tokat merkez kazada bulunmaktadır. Gayrimüslim Çingeneler ise sadece Merkez kaza ve Zile kazasında meskundurlar.

Tablo 11. 1881’de Tokat Sancağı nüfusunun kazalara göre dağılımı

Kazalar	Merkez		Erbaa		Niksar		Zile	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Dini ve etnik gruplar	48186	76.66	23450	85.40	12652	78	44052	95.79
Müslüman Türkler	8776	13.96	1074	3.96	1494	9.21	1774	3.85
Gregoryen Ermeni	738	1.17	0	0	0	0	22	0.04
Protestan Ermeni	62	0.09	0	0	0	0	0	0
Katolik Ermeni	3010	4.78	2932	10.67	2074	12.78	0	0
Ortodoks Rum	1810	2.87	0	0	0	0	0	0
Yahudiler	272	0.43	0	0	0	0	138	0.30
Gayrimüslim Kıpti	62854	100	27456	100	16220	100	45986	100

1299/1881 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 119-131.

1892 yılı için Cuinet, 4 kaza, 45 nahiye ve 656 köyden oluşan Tokat sancağının toplam nüfusunu 202800 kişi olarak vermektedir. Bu toplam nüfusun % 74.85’ini Türkler (151800 nüfus), % 18.69’unu Ermeniler (37919 nüfus), % 6.25’ini Rumlar (12681 nüfus), % 0.19’unu Yahudiler (400 nüfus) oluşturmaktadır. Türkler mezhep bakımından “Sünnî” ve “Şîî” olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Sünnîler, toplam müslüman nüfus içinde yüzde 66.66’lık oranları (genel nüfus içinde % 49.90) ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Ermeniler, “Gregoryen”, “Katolik” ve “Protestan” olmak üzere üç ayrı mezhepte olup bunlar içinde Gregoryen Ermeniler, % 84.12’lik oranla büyük çoğunluğu teşkil etmektedir. Rumların tamamı Ortodoks mezhebine mensup olduklarından homojen bir yapıya sahip bulunuyorlardı⁴⁵.

1892’de sancakta müslim/gayrimüslim nüfus oranı % 74.85’e % 25.15 olarak hesaplanmaktadır. Sancağın geneli için verilen bu oran, aşağıda Tablo 12’de gösterildiği üzere, kazadan kazaya değişmektedir. Azınlık olarak, Ermeniler ve Rumlar hemen her kazada mevcutken Yahudiler sadece Tokat merkez kazada bulunmaktadır. 1881 yılı salnamesinde görülen gayrimüslim Çingeneler, 1892’de kaydedilmemiştir. 1881’den farklı olarak, Tokat merkez kazada Cizvit ve Protestan misyonerlerinden oluşan 40 kişilik bir yabancılar grubu bulunmaktadır.

1881 ile 1892 yıllarına ait sancak nüfus rakamlarını kıyasladığımızda, evvela nüfus toplamları bakımından 1881’de toplam nüfus 152516 iken 1892’de 202800’e çıkmıştır. Başka bir ifade ile 1881-1892 arasındaki 11 yıllık süreçte % 32.96 oranında bir nüfus

⁴⁵ Cuinet, *a.g.e.*, s. 705.

artışı gerçekleşmiştir. Kısa süre içinde bu derece yüksek nüfus artışı normal şartlar altında makul karşılanamaz. Yukarıda kazaların nüfuslarını analiz ederken de belirttiğimiz gibi bu demografik gelişmenin gerisinde, kısmen nüfus rakamlarında kendisini hissettiren hatalar, kısmen de sancağın dışarıdan göçmen akınına ve iskanına maruz kalması yatmaktadır. Nitekim, 1301/1883 yılı Sivas vilayet salnamesine göre, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını müteakip Kafkasya ve Gürcistan'dan gelen toplam 20952 (3932 hane) göçmen Tokat sancağına iskan edilmiştir⁴⁶. İkinci olarak, 1881'de % 84.14'e % 15.86 olan müslim-gayrimüslim oranı, 1892'de % 74.85'e % 25.15 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu oranlardan 1881-1892 arasında gayrimüslimlerin büyük bir nüfus artışı kaydettikleri görülmektedir. Anılan dönemde gayrimüslimler lehine nüfus artırıcı herhangi bir olay meydana gelmediğine göre, Cuinet'in verdiği 1892 yılı gayrimüslim nüfus rakamları oldukça abartılı kabul edilmelidir.

Tablo 12. 1892'de Tokat Sancağı nüfusunun kazalara göre dağılımı

Kazalar	Merkez		Erbaa		Niksar		Zile	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Dini ve etnik gruplar								
Sünnî Müslüman	41250	49.73	20000	47.73	10450	50.00	28600	50
Şi'i Müslüman	20625	24.86	10450	24.94	5225	25.00	14300	25
Gregoryen Ermeni	13266	15.99	6651	15.87	3192	15.27	8700	15.20
Protestan Ermeni	1,760	2.12	870	2.07	559	2.67	1551	2.71
Katolik Ermeni	440	0.53	316	0.75	140	0.66	385	0.67
Ortodoks Rum	5159	6.22	2613	6.23	1334	6.38	3,575	6.25
Yahudiler	400	0.48	---	---	---	---	---	---
Yabancılar*	40	0.04	---	---	---	---	---	---
Toplam	82940	100	41900	100	20900	100	57,200	100

Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, C. 1, s. 725, 727-728, 730, 733.

* Tokat merkez kazasında "Yabancılar" olarak kategorize edilenler, Cizvit ve Protestan misyonerleri kapsamaktadır.

1903 yılı Sivas vilayet salnamesine göre, 4 kaza, 22 nahiye ve 688 köyden oluşan Tokat sancağının toplam nüfusunu 230207 kişidir. Bu toplamın % 87.17'sini Türkler (200680 nüfus), % 8.06'sını Ermeniler (18562 nüfus), % 4.32'sini Rumlar (9953 nüfus), % 0.11'ini Yahudiler (261 nüfus), % 0.32'sini ise gayrimüslim Kıptiler (742 nüfus) oluşturmaktadır. Bu durumda, sancaktaki müslim-gayrimüslim nüfus oranı, % 87.17'ye % 12.83 olmaktadır. Bu dinî ve etnik nüfus oranları, Tablo 13'den görüleceği üzere, kazadan kazaya değişmektedir.

1903 ve 1892 yılları sancak nüfus rakamlarını mukayese ettiğimizde, evvela 1892-1903 arasındaki dönemde toplam nüfus artışı (202800'den 230207 nüfusa), % 13.5 civarındadır. Sivas'taki Fransız konsolosu 1901'de sancağın toplam nüfusunu 222000 olarak vermektedir⁴⁷. Bu son rakam da dikkate alındığında, nüfustaki artışın tabii seyrinde

⁴⁶ Cinlioğlu, *a.g.e.*, s. 42.

⁴⁷ Kodaman, *a.g.m.*, s. 177.

olduğu görülür. Ayrıca, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra genelde Anadolu'ya özelde Sivas vilayeti ve Tokat sancağına ardı arkası kesilmeyen göçler vukubulmuştur⁴⁸. 1319/1901 yılında toplam 215 hanelik bir göçmen kafilesi Tokat sancağının muhtelif beldelerine iskan edilmiştir⁴⁹. Bu kesif göçler dikkate alındığında sancağın nüfusunda görülen artışın daha fazla olması gerektiği düşünülebilir. İkinci olarak, 1892-1903 döneminde gayrimüslim nüfusta % 43'lere (51000'den 28776 nüfusa) varan bir azalma görülmektedir: Ermeniler % 18.69'dan % 8.06'ya (37919'dan 18562 nüfusa), Rumlar % 6.25'den % 4.32'ye (12681'dan 9953 nüfusa), Yahudiler % 0.19'dan % 0.11'e (400'den 261 nüfusa). Bu durumu yorumlamak için önce 1881-1903 arasındaki dönemde müslim-gayrimüslim nüfus oranlarına dikkatlice bakmak gerekmektedir: 1881'de % 84.14'e % 15.86, 1892'de % 74.85'e % 25.15, 1903'te % 87.17'ye % 12.83. Bu yüzdeler arasında, gayrimüslimler için 1892 yılına ait olan oran fevkalade yüksek görünmektedir. Cuinet'in verdiği 1892 yılı gayrimüslim nüfus rakamlarının fazla olması dolayısıyla 1903 yılı rakamları ile kıyaslandığında 1892-1903 arasındaki dönemde gayrimüslim nüfusta önemli bir gerileme yaşandığı izlenimi vermektedir. Diğer taraftan, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Kafkasya ve Gürcistan'dan genelde Anadolu'ya özelde Sivas vilayeti ve Tokat sancağına ardı arkası kesilmeden devam eden Müslüman Türk muhacirlerin göçleri de müslim-gayrimüslim nüfus dengesini müslümanlar lehine çevirmiştir.

Tablo 13. 1903'de Tokat Sancağı nüfusunun kazalara göre dağılımı

Kazalar	Merkez		Erbaa		Niksar		Zile	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Müslüman Türkler	75056	84.15	43110	86.26	20739	79.43	61775	95.12
Gregoryen Ermeni	10338	11.59	2117	4.23	2420	9.26	2711	4.17
Protestan Ermeni	40	0.04	106	0.21	--	--	61	0.09
Katolik Ermeni	769	0.86	--	--	--	--	--	--
Ortodoks Rum	2393	2.68	4498	9.00	2950	11.29	112	0.17
Yahudiler	260	0.29	7	0.01	--	--	3	
Gayrimüslim Kıpti	331	0.37	134	0.26	--	--	277	0.42
Toplam	89187	100	49972	100	26109	100	64939	100

1321/1903 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 236-237.

1907 yılı Sivas vilayet salnamesine göre, 4 kaza, 22 nahiye ve 688 köyden oluşan Tokat sancağının toplam nüfusu 274465 kişidir. Bu toplamın % 86.24'ünü Türkler (236707 nüfus), % 8.18'ini Ermeniler (22468 nüfus), % 5.16'sını Rumlar (14168 nüfus), % 0.10'unu Yahudiler (299 nüfus), % 0.29'unu ise gayrimüslim Kıptiler (823 nüfus) oluşturmaktadır. Bu durumda, sancaktaki müslim-gayrimüslim nüfus oranı, % 86.24'e % 13.76 olmaktadır. Bu dinî ve etnik nüfus oranları, Tablo 14'den görüleceği üzere, kazadan kazaya değişmektedir.

⁴⁸ BA. MAD 12609 Sivas'a sevk edilen muhacirin iskanına dair kayıt defteri.

⁴⁹ Cinlioğlu, a.g.e., s. 48.

Tablo 14. 1907'de Tokat Sancağı nüfusunun kazalara göre dağılımı

Kazalar	Merkez		Erbaa		Niksar		Zile	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Müslüman Türkler	90255	84.43	49253	81.99	26423	78.56	70776	95.81
Gregoryen Ermeni	12530	11.72	2967	4.93	3113	9.25	2683	3.63
Protestan Ermeni	51	0.04	367	0.61	0	0	79	0.10
Katolik Ermeni	678	0.63	0	0	0	0	0	0
Ortodoks Rum	2699	2.52	7319	12.18	4067	12.09	83	0.11
Yahudiler	299	0.27	0	0	0	0	0	0
Gayrimüslim Kıpti	381	0.35	165	0.27	29	0.08	248	0.33
Toplam	106893	100	60071	100	33632	100	73869	100

1325/1907 yılı Sivas vilayet salnamesi, s. 254-255.

1907 ve 1903 yılları nüfus rakamlarını mukayese ettiğimizde, ilk olarak 1903-1907 arasındaki dönemde toplam nüfus artışı (230207'den 274465 nüfusa), % 19.22 civarındadır. Bu nüfus artışı 4 yıllık bir süre için fazla gibi görülebilir. Ancak normal nüfus artışı yanı sıra, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra genelde Anadolu'ya özelde Sivas vilayeti ve Tokat sancağına ardı arkası kesilmeyen göçlerin olması, bu nüfus büyümesini makul hale getirmektedir.

Buraya kadar dört ayrı tarihte genel olarak Tokat sancağının nüfus yapısını dinî ve etnik açıdan analiz ettik ve bazı değerlendirmelerde bulunduk. Şimdi bu değerlendirmeleri bir bütün halinde yeniden gözden geçirmek gerekirse, 1880-1907 arasındaki dönemde sancağın toplam nüfusu 152516'dan 274465 kişiye ulaşmıştır. Başka bir ifade ile 27 yıllık süreçte yaklaşık % 80 oranında bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bu nüfus büyümesi normal demografik gelişmenin yanı sıra, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrası Tokat sancağına ardı arkası kesilmeyen göçlere atfedilmelidir. Ayrıca göçmen nüfusun müslim-gayrimüslim gruplar arasındaki oran dağılımını da etkilediği görülmektedir. 1881'de müslim-gayrimüslim oranı % 84.14'e % 15.86 iken 1907'de % 86.24'e % 13.76 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu oranlar bize, göç olgusu dolayısı ile Tokat sancağındaki müslüman nüfusun gayrimüslim nüfus aleyhine sürekli arttığını göstermektedir. Bu gelişme, Osmanlı Devleti'nin genelinde görülen paralel bir olaydır. 1881-2 nüfus sayımına göre, ülke genelinde gayrimüslim nüfusun oranı % 26.61 iken 1906-7 sayımında % 25.74'e, 1914 sayımında ise % 18.88'e düşmüştür⁵⁰. Ülke geneline ait bu oranlar, Tokat sancağındaki gayrimüslim oranları ile kıyaslandığında, Tokat'taki gayrimüslim sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir.

⁵⁰ Güler, *a.g.e.*, s. 128.

4. SONUÇ

1880-1907 arasındaki dönemde Tokat sancağının idarî durumu ve nüfus yapısı üzerine yaptığımız bu detaylı analizden bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Evvela, idarî yapı bakımından Tokat, Sivas vilayeti içinde 1880'de dört kazadan oluşan bir sancak durumuna gelmiştir. Sancak statüsünün kazanılmasıyla birlikte, sancağı oluşturan kazalar, nahiyeler ve köylerde yeni yönetim birimleri teşkil edilmiştir. Bu birimlerde çalışan kamu personelinin sayısı ve kazalara dağılımı zaman içinde değişiklik göstermektedir. Sancaktaki toplam personelin kazalara göre ortalama yüzde dağılımı; Merkez kaza % 57.5, Erbaa % 13.25, Niksar % 12.8, Zile % 16.5 şeklinde sıralanmaktadır. Sancak kamu personeli içinde % 10.5 nispetinde gayrimüslim personel de bulunmaktadır.

Tokat sancağının idarî taksimatı da zamanla değişime maruz kalmıştır. 1881'de 4 kaza, 41 nahiyeden ibaret iken 1890-1899 arasında 4 kaza, 45 nahije ve 656 köye ulaşmıştır. 1900-1908 arasında ise sancakta 4 kaza, 22 nahije ve 688 köy bulunmaktadır. Bu istatistiklerden nahije sayısı idarî düzenlemelerle zamanla yeniden organize edilirken 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Tokat sancağına gelen göçmenlerin yoğunluğu sebebiyle yeni kurulan köylerle köy sayısının sürekli arttığı anlaşılmaktadır.

Nüfus yapısı bakımından, incelenen dönemde Tokat sancağı demografisinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Genel olarak dört farklı etnik ve dinî grubun asırlardır yan yana yaşadığı sancakta, 1880-1907 arasında % 80 oranında (152516'dan 274465 nüfusa) kayda değer bir nüfus artışı görülmektedir. Bu nüfus büyümesi normal demografik gelişmenin yanı sıra, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra genelde Anadolu'ya özelde Sivas vilayeti ve Tokat sancağına ardı arkası kesilmeden yapılan göçlere atfedilmelidir. Ayrıca göçmen nüfusun müslim-gayrimüslim gruplar arasındaki oran dağılımını da etkilediği görülmektedir. 1881'de müslim-gayrimüslim oranı % 84.14'e % 15.86 iken 1907'de % 86.24'e % 13.76 olmuştur. Bu oranlar bize, göç olgusu dolayısı ile Tokat sancağında müslümanların sayısının gayrimüslimler aleyhine sürekli arttığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

1. Salnameler

Devlet-i Umumiye Salnâmeleri: 1312/1894, 1317/1899,1326/1908 yılları.

Sivas Vilayeti Salnâmeleri: 1299/1881, 1300/1882-3, 1302/1884-5, 1304/1886-87, 1308/1890, 1321/1903, 1325/1907 yılları.

2- Arşiv kayıtları

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). MAD (Maliyeden Müdevver) 14250 Tokat Sancağı'nın teşkiline dair kayıt defteri.

BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). MAD (Maliyeden Müdevver) 12609 Sivas'a sevk edilen muhacirin iskanına dair kayıt defteri.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH. SN-M (Dahiliye Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi) 9/94. Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi Derkenâr Defteri 7, 130/174.

Tokat Müzesi'nde perakende dokümanlar içinde bulunan 23 Teşrin-i Evvel 1298 / 4 Kasım 1882 tarihli belge.

3. Kitap ve Makaleler

Açikel, Ali ve Mehmet Mercan. (2002). "Niksar Kazasının İdari Durumu ve Nüfus Yapısının Dini ve Etnik Açından Analizi (1880-1916)", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2 (Ankara), s. 235-257.

Akar, Hasan ve Müjdat Özbay. (1998). *Millî Mücadele Yıllarında Niksar*, Niksar.

Akarlı, Engin Deniz. (1972). *Ottoman Population in Europe in the 19 th Century-Its Territorial, Racial and Religious Composition*, MA Thesis, University of Wisconsin, U.S.A

Akbal, Fazıla. (1961). "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *TTK. Belleten*, XV/60: 617-628.

Aydın, Mahir. (1990). "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri* içinde (81-107), İstanbul.

Behar, Cem. (1985). "The 1300 (1885) and 1322 (1907) Tahrirs as Sources for Ottoman Historical Demography", *Boğaziçi University Research Papers*, İstanbul.

Behar, Cem. (haz.). (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, Ankara.

Cinlioğlu, Halis. (1973). *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 4. Kısım, Tokat.

Cuinet, Vital. (1892). *La Turquie d'Asie-Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de l'Asie Mineur*, I-IV, Paris.

Çadircı, Musa. (1980). "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları* I: 109-132.

Çadircı, Musa. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2004 14 (2)

- Eken, Galip. (2000). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Meslekî Yapılanması: Tokat Örneği", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV: 155-169.
- Gökbilgin, Tayyib. (1979). "Tokat", *İslam Ansiklopedisi*, C. 12/1.
- Güler, Ali. (1997). *Osmanlı Devletinde Azınlıklar*, İstanbul.
- İlgazi, Abdullah. (2000). "Tokat'ın Vilayet Oluşuna Dair Bir Belge", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 15 (Tokat), s. 16-17.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VII-VIII, Ankara, 1983³.
- Karal, Enver Ziya. (1943). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı-1831*, Ankara.
- Karpat, Kemal. (1978). "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 9: 237-274.
- Karpat, Kemal. (1983). "The Ottoman Demography in the Nineteenth Century: Sources, Concepts, Methods", *Economie et Sociétés dans l'Empire Ottoman* içinde (207-217), (yay.) J. L. Baqué-Grammont ve Paul Dumont, Paris.
- Karpat, Kemal. (1985). *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Madison.
- Kodaman, Bayram. (1987). "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilayeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara.
- Komisyon. (1998). *Dünden Bugüne Reşadiye*, Ankara.
- Küçük, Cevdet. (1976-77). "Tanzimat Devrinde Erzurum'un Nüfus Durumu", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8: 185-223.
- McCarthy, Justin. (1983). *Muslims and Minorities-The population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York.
- Mercan, Mehmet. (2002). "Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 17 (Tokat), s. 5-13.
- Ortaylı, İlber. (1974). *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara.
- Özdemir, Rıfat. (1986). *19. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara.
- Shaw, Stanford J. (1978). "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 9: 323-338.
- Shaw, Stanford J. (1980). "Ottoman Population Movements during the Last Years of the Empire, 1885-1914: Some Preliminary Remarks", *Osmanlı Araştırmaları I*:191-205.
- Subaşı, Turgut. (2002). "Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz", *Türkler* (Edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), 12, Ankara, s. 753-781.
- Şemseddin Sami. (1308). *Kâmusü'l- Âlâm*, İstanbul, C. 3, s. 1693
- Ülkü, Mehmet. (2001). *Millî Mücadele Döneminde Tokat*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

EK: TOKAT SANCAĞI KAZALARININ NAHİYE VE KÖY DAĞILIMI

Yıllar	1883 (1)	1890 (2)	1899 (3)	1908 (4)		
Kazalar	Nahive	Nahive	Köy	Köy sayısı		
Merkez	Turhal	Turhal	13	13	Tokat Nefs	23
	Pazar	Kazabad	21	21	Pazar	49
	Dimorta	Dimorta	15	15	Turhal	35
	Emirsaid	Emirsaid	10	10	Ciftlik	37
	Necib	Necib	10	10	Kızılca	38
	Firedökse	Firedökse	11	11	Almus-ı kebir	33
	Almus-ı kebir	Almus-ı kebir	11	11	Bizeri	25
	Mineğir	Mineğir	12	12	Ohtab	21
	İzeife	İzeife	14	14		
	Bizeri	Bizeri	11	11		
	Kızıl	Kızıl	21	21		
	Ciftlik	Ciftlik	20	20		
	İsbolos	İsbolos	15	15		
	İğdir	İğdir	19	19		
	Cırdak	Cırdak	17	17		
	Gülüt	Gülüt	16	16		
Ara toplam	16	16	236	236	8	261
Erbaa	Fidi	Dereli	23	23	Erbaa Nefs	36
	Sonisa	Sonisa	16	16	Alahtivan	12
	Sepetlü	Sepetlü	19	19	Karaağaç	21
	Zikdi	Zikdi	13	13	Tekke	25
	Havati	Alahvan	17	17	Kozlu	9
	Yerkozlu	İrek	39	39	Sonisa	34
	Avan	Karaağaç	28	28		
Ara toplam	7	7	155	155	6	137
Zile	Küçükisa	Silis	15	15	Nefs-i Zile	48
	Acısu	Karankisa	18	18	İğdir	54
	Bazlanbac	Eveer	9	9	Eski	57
	Söğüdüzü	Sofular	15	15	Kadısehri	36
	Kadısehri	Söğüdüzü	13	13		
	Dikmesöğüd	Kavak	12	12		
	Kösterelik	Kadısehri	17	17		
	Ücköv	Dikmesöğüd	10	10		
	Hacikövu	İğdir	10	10		
		Kösterelik	11	11		
		Maşad	20	20		
	Ücköv	15	15			
	Hacı	17	17			
Ara toplam	9	13	182	182	4	195
Niksar	Eskidir	Eskidir	14	14	Niksar Nefs	39
	Kuvucak	Kuvucak	14	14	Ladik	16
	Avara	Avara	13	13	Büşürüm	36
	Kapuağzı	Kapuağzı	10	10	Canak ve	14
	Olukalanı	Olukalanı	8	8		
	Ladik	Ladik	8	8		
	Meğdün	Meğdün	7	7		
	Basciftlik	Basciftlik	5	5		
	Arguslu	Arguslu	4	4		
	Ara toplam	9	9	83	83	4
Genel	41	45	656	656	22	688

(1) Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat*, 4. Kısım, Tokat, 1973, s. 41-42.(2) Şemseddin Sami, *Kâmusü'l-Âlâm*, İstanbul 1308, C. 3, s. 1693; 1312/1894 yılı devlet sâlnâmesi, s. 702-704

(3) 1317/1899 yılı devlet sâlnâmesi, s. 524-527.

(4) 1326/1908 yılı devlet sâlnâmesi, s. 671-674.